

Hudební formy v elektronické učebnici

prof. PaedDr. Michal Nedělka, Dr.

Nauka o hudebních formách představuje v přípravě hudebníka, hudebního teoretika i hudebního pedagoga nepostradatelnou studijní disciplínu. Je nezbytná pro získávání analytického vhledu do hudebního díla, pro porozumění logice skladby i pro její pedagogickou interpretaci a má v evropské i české hudební teorii pevně zakořeněnou tradici. Nauka o hudebních formách má různé podoby, jež se liší cílem této disciplíny, a tedy jejím určením pro danou skupinu frekventantů kurzu hudebních forem. O tom nakonec svědčí osvědčené tituly, jež tuto problematiku právě s ohledem na takové cíle respektují.

Česká nauka o hudebních formách nabízí řadu titulů, které lze vybírat pro výuku podle jejího cíle. Pro přípravu interpretů je jistě vhodná *Nauka o hudebních formách* Karla Boleslava Jiráka. Je zcela zřejmé, že text psal skladatel, praktik, který svůj kompoziční nadhled doplňuje názornými příklady. Nezabíhá do podrobností, ale stejně jako interpretovi, sbormistrovi či dirigentovi mu před očima vyvstává dílo jako celek. To je moment velmi příznivý nejen pro praktického hudebníka, ale pro každého, kdo svět hudebních forem teprve poznává. Přílišné detaily formových struktur totiž začátečníka lehce odradí a vytyčí před ním zdánlivě nepřekonatelnou hradbu podrobností. Povahou Jirákovy textu i zaměřením autora je ovšem dáno, že se zde nelze vyhnout zevrubnějšímu pohledu na některé podrobnosti, například na dvoutaktí. O sepětí s praxí pak vypovídá i označování malých forem za formy písňové, jak je to ostatně obvyklé také v německé hudební teorii a v přijetí takových termínů hudební vědou anglosaskou. Přísný klasifikační systém najdeme v *Hudebních formách* Karla Janečka. Autorův smysl pro řád předurčuje tuto publikaci pro hudebního teoretika, ale samozřejmě též pro každého, kdo hledá ve formové stavbě hudby všestranné souvislosti. Forma není pro Janečka jen schéma, nýbrž útvar naplněný hudbou a právě charakteristikou hudebněvýrazových prostředků dovádí teoretik čtenáře k pochopení formové geneze. Jistě tu hraje významnou úlohu Janečkova precizace hudební tektoniky, bez níž si dnes komplexní pohled nejen na formu, ale na skladbu vůbec nedokážeme představit. Podrobné pohledy na genezi forem najdeme rovněž například v *Nauce o hudebních formách* Emila Hlobila, a to opět z pohledu skladatele, ovšem zároveň i teoretika. Jeho osobité rozdělení forem na průběžné a vývojové má logiku, třebaže pro prvotní seznámení může být souhrn forem takto pojatých složitý. Potřeby učitelské přípravy pak zohledňuje *ABC hudebních forem* Lud'ka Zenkla. Ze širokého spektra útvarů vybírá autor ty, jejichž znalost je pro učitele hudební výchovy nepostradatelná, doporučuje vypracovávání tvořivých úloh a především se v notových ukázkách drží zásad přiměřenosti a názornosti. Zenklova učebnice je tak na pedagogických fakultách po desetiletí nejpoužívanější učebnicí poskytující každému vyučujícímu záruku promyšleného, komplexního pohledu na látku i jistotu opory pro samostudium doplňující přímou výuku hudebních forem.

Ať už však bereme v potaz kteroukoli z výše uvedených učebnic, je třeba si uvědomit, že jde vždy o tištěné texty, které vyžadují další doplnění znějící hudbou, případně modifikaci podle cílové skupiny, jíž jsou hudební formy prezentovány. Otázkou je také výběr skladeb, na nichž lze určitou formu dobře a do detailu ukázat. Zcela zásadní otázka však tkví v tom, jaký je při výuce hudebních forem přínos každého vyučujícího a nakolik je výuka opřena o již dané učební texty. Vzhledem k systému, jež klasifikace hudebních forem navzdory rozdílným hlediskům na formu a žánr představuje, i vzhledem k učebním textům, jež jsou na pedagogických fakultách při výuce forem využívány, lze spolehlivě stanovit, že přínos vyučujícího spočívá především ve výběru látky, v akcentu na stěžejní formy a v prezentaci skladeb. Efektivní je v takových případech živá nástrojová prezentace, pro řadu forem však je typické orchestrální či jiné heterogenní obsazení, a proto se stejně nelze vyhnout ani hudbě reprodukované. Pro její poslech ovšem není bezpodmínečně nutné prostředí posluchárny,

stejně jako není nutné reprodukovat právě tam v jedinou chvíli fakta, zachycená v učebních textech. Toto se týká přednášek, seminární výuku ovšem determinují uvedené okolnosti podobně. Pokud studenti připravují samostatné výstupy, pak se opírají o tytéž texty a jimi jsou také vedeni při výběru ukázkových skladeb. Jiná by byla situace, kdyby výuka hudebních forem měla též obsah didaktický, to však na bakalářském stupni, kam formy patří, není vzhledem k charakteru studia možné. Jestliže si tyto skutečnosti uvědomíme, stávají se hudební formy disciplínou, kdy se výuka může z posluchárny snadno přesunout do virtuálního prostředí, do elektronické interaktivní učebnice,¹ a to tím spíše, že tento prostor je přirozeně multimediální a že v případě forem kvalitně zastupuje přímou výuku.

Hlavní zásadou je v takovém případě heslo vyjádřené zkratkou *KISS – Keep It Simple, Stupid!* Při výuce (a při nepřímé zvláště) totiž platí, že každý proces probíhá nejlépe, pokud není zbytečně komplikován. Obsah efektivního kurzu musí tedy být srozumitelný, posloupně logicky členěný, vědecky podložený s odkazy na příslušnou literaturu, pokud možno zajímavě podaný a názorný. Musí být též jasně stanoveny obsah a forma kontroly získaných poznatků, zvláště když v případě pedagogické fakulty v Praze představují hudební formy předpoklad k zápisu komplexní analýzy skladeb v dalším ročníku studia. Kurz je rozvržen do 13 celků, jež odpovídají osvědčeným tématům již uvedených učebnic. Odlišují se však akcenty na momenty, které učebnice nevyzdvihují, a výběrem notových i poslechových příkladů. Řadu notových ukázek si čtenář elektronické učebnice může sám přehrát na klávesovém nástroji, výhodou však jsou také jejich nahrávky dostupné okamžitě spolu s notami. Přitom jsou voleny jak skladby známé, tak známé méně, ovšem vždy takové, aby jejich formové znaky byly dostatečně zřetelné. V následujícím přehledu tematických celků se o takových příkladech zmiňují. Úkoly ověřují porozumění předloženému materiálu k zápočtu, okruhy pro zkoušku vycházejí z představených celků.

1 Formy – definice, zkoumání, základní prostředky

1.1 Základní pojmy

1.2 Hudební formy jako předmět hudební teorie

1.3 Co je forma

1.4 Faktura

Jako příklad homofonní faktury je uvedena Clementiho sonatina, polyfonní fakturu dokládá Bachova dvojhlasá fugeta c moll a smíšenou fakturu ukázka ze 2. části Novákova cyklu *Za soumraku, op. 13*.

2 Základní stavební materiál hudební formy

2.1 Motiv

Za příklad motivu slouží třítónový útvar z Bachovy pugety C dur.

2.2 Téma

Téma pochází z téže skladby jako souhrn motivů.

2.3 Motivická a tematická práce

Tato práce je dokumentována na Bachově dvojhlasé invenci C dur.

¹ NEDĚLKA, Michal. Hudební formy [online]. Praha : Pedagogická fakulta Univerzity Karlovy, 2017. ISBN 978-80-88176-13-8. Dostupné z: <https://publi.cz/books/512/index.html?secured=false#Cover>.

2.4 Figura

Figury demonstrují příklady z klasické hudby.

2.5 Běh

Běhy jsou představeny na etudách Lisztových a Ljapunovových.

Úkoly: co je motiv, co je téma, jak lze vysvětlit inverzi apod. Čtenář při tom vybírá odpovědi, a jakmile zvolí jejich ohodnocení, dostává zpětnou vazbu ke správnosti odpovědí, v případě chybných možností je odkázán na správnou pasáž v učebním textu a nic nebrání tomu, aby volbu odpovědí provedl znovu.

Podobně je tomu v následujících kapitolách.

3 Věta, perioda, dvojperioda

3.1 Závěry

3.2 Věta

3.3 Malá dvoudílná forma

Malé formy jsou typické pro lidové písně, zde v populárních úpravách, například v podání Lenky Filipové.

3.4 Malá třídílná forma

4 Introdukce, mezivěta, koda

5 Velká dvoudílná a třídílná forma

Vzhledem k tomu, že studenti ovládají hru na klavír, bylo pro demonstraci této problematiky zvoleno Schubertovo Impromptu As dur. Čtenář tam má možnost skladbu nejen poslouchat s otevřenými notami přímo v knize, ale může si skladbu či místa z ní celkem pohodlně i sám zahrát. Vlastně se tu přirozeně uplatňuje tradiční požadavek na co nejširší spektrum smyslového poznání.

6 Rondo

6.1 Malé rondo

Malé rondo je zastoupeno tradiční ukázkou Couperinových *Ženců*, ale také méně tradiční 2. větou z Beethovenovy *Patetické sonáty č. 8 c moll*.

6.2 Velké rondo

6.2.1 Sonátové rondo

6.2.1.2 Sonátové rondo nižšího typu

Tento typ ronda opět demonstruje Beethovenova sonáta c moll, tentokrát její 3. věta.

6.2.1.3 Sonátové rondo vyššího typu

Opět jsou tedy zvoleny klavírní skladby.

7 Variace

Ornamentální variace představují Mozartovy Variace C dur na francouzskou lidovou píseň, variace charakteristické pak Ljapunovovy Variace na ruskou lidovou píseň se závěrečnou fugou.

8 Sonátová forma

Přehlednou strukturu sonátové formy ukazuje Clementiho sonatina C dur.

8.1 Expozice

8.2 Provedení

8.3 Repríza

8.4 Další údaje k sonátové formě

8.5 Sonátový cyklus

9 Fuga

Ukázka Bachovy fugy f moll z Temperovaného klavíru nabízí zároveň tezovitě téma s hlavou a výkladem.

9.1 Další údaje o fuze

Informace doplňuje zmínka o fugatu ukázka fugata od J. Ch. H. Rincka.

10 Suita

10.1 Pavana

10.1.1 Taneční provedení

10.2 Gagliarda

10.2.1 Taneční provedení

10.3 Charakter ostatních tanců ve spojení s pavanou

10.4 Typické tance barokní suity

10.4.1 Preludium

10.4.2 Allemande

10.4.3 Courante

10.4.4 Sarabanda

10.4.5 Gigue

Pro demonstraci tanců je zvolena jejich tradiční barokní řada, odtud text směřuje k dalším obdobím s jinou náplní suity. Úkoly pak řeší stěžejní momenty – příbuznost částí, charakteristické obsahy a genologii útvaru, tedy vývoj formy, žánru.

11 Cykly a jejich klasifikace podle soudržnosti

11.1 Sběrka skladeb

11.2 Řada

11.3 Těsněji spjaté cykly

11.4 Kombinované formy

11.4.1 Cyklus attacca

11.4.2 Spojení vět závěrem

11.4.3 Spojení mezivětou

11.4.4 Prolínání

12 Hudba a slovo, vokální formy

12.1 Píseň

12.1.1 Lidová píseň

12.1.2 Umělá píseň

12.2 Chorál

12.3 Mše

12.4 Oratorium

12.4.1 Pašije

12.5 Pastorela

12.6 Kantáta

12.7 Opera

12.8 Melodram

12.9 Motet

12.10 Kánon

12.11 Madrigal

13 Další instrumentální formy

13.1 Pochod

13.2 Tance

13.2.1 Polka

13.2.2 Valčík

13.2.3 Mazurka

13.2.4 Polonéza

13.3 Ouvertura

13.4 Rapsodie

13.5 Invence, bagatela, etuda

13.6 Impromptu, meditace, charakteristický kus, preludium, ekloga, pastorale, nokturno

13.7 Programní hudba

13.7.1 Programní symfonie

Virtuální prostředí umožňuje poslech např. celé Berliozovy *Fantastické symfonie*.

13.7.2 Symfonická báseň

Sepětí mimohudebního programu a hudby dokládá Dvořákův *Vodník*. Každý Erbenův verš tak lze podložit příslušným hudebním motivem podobně, jak to lze jinak jen v živé výuce, kdy učitel sám hraje na nástroj.

Prezentovaná forma výuky není mezi elektronickými podobami jediná, elektronická učebnice (e-book) však skýtá oproti jiným (např. CD) četné výhody. Obsah je variabilní, lze ho při spolupráci s vydavatelem měnit a upravovat v závislosti na možnostech frekventantů, na případných změnách učebního plánu, ale také s ohledem na vývoj hudby, pedagogiky a na záměry vyučujícího. E-book také zajišťuje okamžité prověření znalostí. Tradiční výuku tedy zastupuje co nejlépe. Ve srovnání s ní je ovšem obsahově plnější. Zatímco tradiční výuka se během semestru nemůže rovnoměrně koncentrovat na všechny tematické celky, virtuální prostředí není omezeno hodinovou dotací. Proto také může prezentovat i rozměrnější hudební ukázky a může se v teoretické rovině zabývat vším, co vede k plnému pochopení problematiky. V této souvislosti hraje důležitou úlohu psychologický moment: při tradiční formě výuky považují studenti za podstatné především to, co prezentoval sám pedagog a zbývající látku si leckdy tak důkladně neosvojují, a to ne vždy z nedbalosti. V nové problematice se totiž nemusejí zcela snadno orientovat, takže výběr podstatných a méně důležitých skutečností jim činí potíže. Po tříletém využívání elektronické učebnice hudebních forem mohu konstatovat, že uvedený problém odpadl. Texty prezentují veškeré podstatné jevy a studenti si učení organizují zcela podle svých časových možností. Ukazuje se tak, že pro ryze naukový předmět, jaký hudební formy v přípravě učitele představují, je elektronické učení způsobem nanejvýš vhodným.